

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA MİMARLAR VE YAPI ESNAFI

Architects and Construction Bussinessmen In The Ottoman Empire

Can M.HERSEK

Yüksek Mimar-Restoratör

(Geçen Sayıdan Devam)

e. **Yapı Malzemesinde Kalite Kontrolü ve Fiyatların Belirlenmesi:** Yapı malzemesi konusu Hassa Mimarlarını fazlası ile uğraştıran bir sorundu. Dönemin ana yapı gereçlerinden olan tuğla, kireç, ahşap, taş ve mermer atölyeleri ile imalathaneleri özellikle ürettikleri ürünlerin standartları açısından kontrol edilmekteydi.⁴⁶

İstanbul'da kullanılan pek çok yapı malzemesi kent merkezi dışından sağlanmaktaydı. Bunlardan tuğla Bakırköy, Yalova, Darıca ve İzmit dolaylarından; kireç ise çoğunlukla Umuryeri, Karacaburun, Sultaniye, Çubuklu, Çengelköy, Darıca ve Hazinekar Çiftliği'nden getirilmekteydi. Taş ve Mermerlerin ocakları ise Marmara adası ile Karamürsel'de bulunmaktaydı. Çivi üretimi İzmit'te yapılırdı. Samokadan getirilen demir depolanır ve daha sonra çivi olarak piyasaya sürülürdü. Bilindiği gibi İznik atölyeleri de çinileri ile ünlüydü.⁴⁷

Bu malzemeler arasında en titiz denetlenenlerin başında keresteler gelmekteydi. İstanbul'a Karadeniz ve İzmit'ten getirilen kereste türlerine göre ayrılmakta,

belirli boyutlarda çaplanmakta ve her bir tür için ayrı fiyat belirlenmekteydi.⁴⁸ Benzer şekilde tuğla ve kiremitlerin boyutları, pişirilme teknikleri ve topraklarının cinsi detaylı bir şekilde belirlenmişti. ["her bir kiremit tancesinin kadîmî mimar arzını ile boyu onsekiz parmak, bir başının arzı sekiz, bir başının yedi parmak ve bir hoş tabh olması gerekmektedir." Evâil-i 1112 (Haziran 1700)] Hassa Mimarları piyasa denetimlerinde rastladıkları düşük kaliteli, standart dışı ve narh'a aykırı malzeme satan ve üretenleri kadılar yardımı ile cezalandırmaktaydılar.⁴⁹ Yine sorumlu mimarlar devletin politikasına göre bazı yapı malzemesinin üretimini kısar, buna karşılık bazılarını desteklerlerdi. Örneğin İstanbul'da kâgir konut yapımını kolaylaştırmak için tuğla fırınlarını onartırlarken, İstanbul için fazla sayılan kireç dükkânlarını kapatırmaktaydılar.⁵⁰

f. **Dini Mabetlerin Onarım Keşifleri:** Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde kişiler dini inanışlarında serbest idiler. Dolayısı ile çeşitli din ve mezheplerin mabetleri de korunmakta ve onarılmak-

46. Ahmet, R., 1977, s.94

47. Ahmet, R., 1977, s.94-96.

48. Ahmet R., 1987, s.90-91.

İstanbul Kadısı'na hüküm ki, binâ mühimmi için mahrûse-i İstanbul'a kesip getirdikleri kereste âdet-i kadîme üzere kesilmeyip eksik kesilmek ile binâyâ zarar geldiği i'lâm olunmağın kadîmden kesilü geldiği üzere direk cinsinin a'lâsının tûlu sekiz zirâ ve evsatının tûlu altı ve beş zirâ ve ednâsının tûlu dört zirâ ve taban cinsinin büyüğü onbeş zirâ ve yassılığı yedi parmak ve kalınlığı beş parmak ve orta tabanın tûlu oniki zira olup, Karadeniz çubuğu cinsinin tûlu oniki ve on (ve sekiz) zirâ ve tasalluk çubuğunun tûlu oniki ve on zirâ, ve ayrık merteginin tûlu beş zirâ ve pâre mertegin tûlu dört zirâ ve baskı için konulara mertegin tûlu dört zirâ ve kalınlığı bir parmakdan eksik olmaya ve Ahiyolu tahtasının tûlu dört zira ve kalınlığı bir parmak ve Soyhakos tahtasının tûlu dört zirâ ve kalınlığı bir parmak ve deste tahtasının tûlu dört zirâ ve Silivri tahtasının tûlu dört zirâ ve uzun pedevrenin tûlu iki zirâ sekiz parmak ve orta pedevrenin tûlu birbuçuk zirâ ve kısa pedevrenin tûlu bir zirâ ve sekiz parmak olup eksik olmamasın emredip buyurdum ki, vardıkda bu hususda kemâl-i ikdâm-ı ihtimam ile mukayyed olup ve ondan kesip getiren kimesnelere gereği gibi tenbih ve te'kid eyleysiz ki, min-ba'd getirdikleri keresteyi vech-i meşrûh üzere ta'yin olunan zirâ'dan eksik kesmeyip ve kerestenin dahi a'lâsın getirmeyeler. Gereği gibi haklarından gelinip hakâret olunmak mukarrerdir, ona göre mukayyed olup emrim üzere zikrolunan keresteyi ta'yin olunan zirâ'dan eksik getirmeyeler ve bu emr-i şerîfimi silill-i mahfûza kayd eyleysiz ki, min-ba'd dahî mazmûn-ı hümâyûniyle amel olunup, ona muhâlif iş eylemeyeler. (Mimar Başına verildi) Fî 22 Zilkade 975/19 Mayıs 1568.

49. Turan, Ş., 1963, s.176

50. Ahmet R., 1987, s.170

İstanbul Kadısı'na ve Mimar Başına hüküm ki, mahrûse-i İstanbul'da bazı kireç dükkânları ihdâs olunmakla Miri canibine kireç babında muzâyaka olmağın ol makûle kireç dükkânları men olunmasın emredip buyurdum ki, vardıkda mahmiye-i mezbûrede bilfiil ihdas olunmuş ne mikdar kireç dükkânları var ise men ve ref' edib muhkem tenbih ve te'kid eyleyesin ki, min-ba'd Emr-i Şerîfime muhalif kireç dükkânı işletmeyeler. Memnu olmayıp gerü kireç dükkânı ihdâs eyleyenleri isimleriyle yazıp bildirirsen ki, haklarından geline ve bu Hüküm-i Şerîf'i sen ki Mî'mar Başına alıkoyub, daima mazmûn-ı hümâyûniyle amel eyleyesin (Mimar Katibi'ne verildi) Fî 17 Cemaziyelevvel 985/2 Ağustos 1577.

taydı. Ancak Hristiyan, Yahudi ve Ermeni toplulukların kendi mabedleri üzerinde yapacakları onarım, eklenti ve benzeri değişiklikler için önceden Bâbîâli'den izin almaları zorunlu idi. Bu tür yapı eylemleri için yalnızca kadı huzurunda Hassa Mimarlarının yapacağı bir keşifle izin alınabilmekteydi. Ayrıca inşaat bittikten sonra da son bir keşfin yapılması zorunlu idi. Böylece izin verilenin dışında bir başka değişiklik olup olmadığı da kontrol edilirdi.⁵¹

2.1.3. Hassa Mimarlarının Gelirleri: Ser-mi'maran-ı Hassa dahil olmak üzere bütün ocak çalışanları "ulûfeli" idiler. Hassa mimarları ücretlerini "Hazinef Amire" den almakta ve çavuşlar, tıp doktorları, şıkkı evvel, şıkkı sani defterdarları, hazine kâtipleri, mirahorlar gibi saray memurları olarak kabul edilmekteydiler.⁵²

Defterdarlığa bağlı Küçük Ruznamçe Kalemî'nde tutulan "Müşahere-Horân Mecâvib" Defterlerinden Hassa Mimarlarının ulûfe durumları anlaşılabilir. Burada ilginç bir konu da paranın giderek değer kaybetmesine karşılık özellikle 16. yüzyıldan sonra ulûfelerin gittikçe azaldığının görülmesidir. Doğal olarak bu durumda ülkenin uzun savaşlar sonucunda güçsüzleştiğinin kanıtıdır ki sonuçta yapılaşma etkinlikleri azalmış ve Hassa Mimarlık ocağı önemini kaybetmiştir.⁵³

Hassa Mimarlarının gelirleri yalnız ulûfelerle sınırlı değildi. Örneğin; Vize sancağındaki Toriye ile ona bağlı kariyeler 16. yüzyılın başlarında Mimarbaşılara arpalık olarak verilmişti. Yine mimarların devlete ve vakıflara ait yapıların inşaa ve onarımından "Harc-ı Mi'mârî", İstanbul'daki dükkânlardan "mîl-i selâse" ve Rum, Ermeni ile Yahudilere ait konutlardan da "rûsum" adları altında sağladıkları gelirleri vardı.⁵⁴

2.2. KENT MİMARLARI VE ETKİNLİKLERİ

2.2.1. Kent Mimarlığı Sisteminin Oluşturulması: Asıl etkinlik alanı devlet yapıları ile ilgili mimarî işler olan Hassa Mimarlık Ocağı'nın kuruluş yıllarına denk gelen dönemlerde ülke genelinde gittikçe gelişen sivil

yapılaşma çalışmaları üzerindeki denetiminin sınırlı kalmış olduğu bilinmektedir. Bu yıllarda İstanbul, Bursa ve Edirne gibi büyük kentler dışında kalan kent ve kasabalardaki yapılaşmalar bölge kadılarının kontrolü altında gelişmiştir. Ancak sonraları kadıların söz konusu alanda yetersiz kalmaları sonucu olsa gerek 16. yüzyıldan itibaren ve özellikle 17. yüzyılda Hassa Mimarlık Ocağı'ndan Başmimar tarafından seçilen kişiler "Vekil-i Mimar" (Ser-Mi'maran-ı Hassayı temsil eden kişi) olarak ülkenin belirli bölgelerine karar verici sorumlu sıfatıyla atanmışlardır. Ancak ilk atanan kişilerin kent mimarlığından çok sınırlardaki kalelerin tahkimatına yönelik görevlendirildikleri belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin 1556 yılında Van kentinde devlet yapılarının onarımlarından sorumlu Mimar Selman kayıtlarda Van Mimarı ünvanını taşımaktadır.⁵⁵

Bir tür memurluk olan kent mimarlık sisteminin ilk kez ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgimiz yoktur. Elimizdeki en eski belge 1627 tarihli olup Manisa Mimarbaşısı Hasanoğlu Hüseyin Bey'e ustalık ünvanı verilmesi ile ilgilidir. Yine Edirne Mimarbaşısının yetkileri ile ilgili olan bir başka belge 1659 yılında kaleme alınmış olup yapı esnaflarını denetleme çabalarına bir örnektir. Böylece doğrudan doğruya bu konuyla ilgili arşiv belgelerimiz tarihlenmektedir. Bu belgelerden 29 tanesi Anadoludaki, 15 tenesi Rumelideki ve 4 tanesi Arap ülkelerindeki kent ve kasabalara aittir.* Ayrıca bu belgelerden kent mimarlık sisteminin 1659 yılında yeniden düzenlendiğini öğrenmekteyiz.⁵⁶

Yine Osmanlı arşiv belgelerinden H.975 tarihinde Üsküb'de Hayreddin, Memiş ile Yusuf adlarında üç mimarın bulunduğunu ve bunlardan Hayreddin'in mimarbaşı olarak anıldığını görmekteyiz. O yıllarda Mimar Sinan'ın Hassa Başmimarı olduğunu bildiğimize göre Mimar Hayreddin'in de Üsküb bölgesinin başmimarı olduğu açıktır. Mimarbaşılık deyiminin Tanzimat yıllarında Bursa Mimarı, Ayvalık Mimarı türü tanımlara dönüştüğünü görmekteyiz.⁵⁷

Önceleri kent mimarlarının atamalarında çalışma alanları geniş tutulmaktaydı. Zamanla bölgelerdeki

51. Turan, Ş., 1963, s.170,171

52. Erdenen, O., 1966, s.17

53. Turan, Ş., 1963, s.162

54. Turan, Ş., 1963, s.162-163

55. Orhonlu, C., 1984, s.12

56. Orhonlu, C., 1984, s.13

*Özel Mimarlık Kadrosuna Sahip Kent ve Kasabaları:

Kuşadası, Mudanya, Alaşehir, Tire, Bilecik, Turgutlu, Bayramiç, Osmancık, İzmir, İzmit, Urfa, Antep, Bergama, İznik, Adana, Gemlik, Balıkesir, Ayvalık, Seddü'l-bahir, Bursa, Manisa, Mihaliç, Hacı Hamza, Menemen, Gördes, Koçhisar, Van, Tarhala gibi şehir ve kasabalar, görebildiğimiz bölgelere göre, mimarlık kadrosuna sahip yerlerdi.

Edirne, Silistre, Gümülcine, Zihne, Belgrad, Vidin, Filibe, Ahyolu, Sofya, Tekirdağı (Tekfurdağı), Azak, Özi, Or Kili, Hotin mimarlıkları tesbit edilmiştir. Kudüs, Şam, Halep ve Mısır Mimarlıkları.

Sohum, Açu, Anapa, Tiflis mimarlıkları.

57. Orhonlu, C., 1984, s. 12.

yerleşimlerin gelişmesi sonucunda mimarların ihtiyaçlara yeterli cevap verebilmeleri açısından söz konusu bölgeler bölünerek birden fazla mimara verilmiştir. Konuyla ilgili bir örneği Bursa'dan vermek mümkündür. 13 Zilhicce H.1100 (29 Eylül 1688) yılına ilişkin bir belgede Bursa, Gemlik, Yenişehir, Mudanya ve İnegöl kazalarının tümünün başına bir mimarbaşının atandığına ve bunun da bir Hassa Mimarlık vekâleti olduğuna değinilmektedir. 18. yüzyılda ise aynı kasaba ve kazaların her birine birer mimar atandığını görmekteyiz.⁵⁸ Büyük kentlerden birden fazla resmî mimarın görevlendirildiği durumlara da rastlanılmaktadır. Bu kentlerin başlıcaları Edirne, Belgrad, Üsküp ve Kahire'dir. Böyle durumlarda mimarlar arasında en kıdemli kişinin Mimarbaşı olarak anılması gelenek halini almıştır.

Mimarların kent mimarlığına atanmaları İstanbul'daki Hassa Başmimarlığının gerek göstermesi ile gerçekleşiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan bütün mimarların kayıtları Divân-ı Hümâyûn başmuhasebe ve nişan kalemlerinde bulunmakta idi.⁵⁹ Böylece söz konusu edilen yöre için en uygun adayın seçilmesine imkân tanınıyordu. Hangi kent ve kasaba için olursa olsun kent mimarlarının atanması mutlaka başmimar tarafından onaylanır ve ancak ondan sonra bu kişiye yetkisini temsil eden beratı verilir.

Atama için ilk işlem bölge kadılarının ihtiyaç belirtmesi (durumu arz etmesi) sonucunda yapılmaktaydı. Böyle bir ilâm 1676 yılında Mimar İbrahim için Sofya kadılığının istemi ile gerçekleşmiş ve başmimar Ahmed'in onayı ile geçerlilik kazanmış ve ancak bundan sonra kendisine atamayı gösteren nişan verilmiştir. Ender olarak bir bölgedeki halkın isteği ve kadının uygun görmesiyle de yerel mimarların mimarbaşı görevini üstlendikleri örnekler vardır. Bununla beraber bu kişiler hiç bir zaman resmî nitelik taşımamakta idiler. (Bu kişiler "bilâ berat" görev yapmakta idiler.)⁶⁰

Kent mimarlığı babadan oğula geçebilmekteydi. Bu gibi durumlarda adayın mimar olarak babasının

yanında yetişmiş olması yeterli idi.⁶¹ Ayrıca padişahların tahta çıkışlarında mimarların beratları yenilenmekteydi.

Bir kent mimarının görevini aksattığı durumlarda bölge kadısı Hassa Başmimarına durumu bildirip bu kişinin görevine son verebilmekteydi.⁶² Bir başka önemli konu da kent mimarının kendi isteği ile görevini bırakabilmesi idi.

2.2.2. Kent Mimarlarının Görevleri: Kent Mimarları İstanbuldaki Hassa Başmimarına adını bölgelerinde bulunan yapı esnaflarını kontrol etmek ve inşaatlarla ilgili teknik işleri düzenlemekle görevli idiler. Yapı esnafları kent mimarlarından izin ve ruhsat almadan hiç bir yapı inşaatına girişemezlerdi.⁶³ Gerçekten de Anadolu'nun ister büyük, ister küçük olsun tüm Osmanlı yerleşimlerinde görülen organik kent dokusu incelendiğinde yapıların belli şartlar ve kısıtlamalar sonucunda geliştiği gözlenebilir. Örneğin genellikle yangın sorunu olan ahşap konutlar bu özelliklerinden ötürü bahçe içinde veya avlulu olarak ayrı düzende ve birbirlerinin manzaralarını kapatmayacak şekilde düzenlenerek yerleşim dokularını oluşturmuşlardır. Bu tür yerleşimlerde rastladığımız benzeri yapılaşma kurallarının sayısını arttırmamız mümkündür ki bu da yerleşimlerimizin gelişi güzel değil, kent mimarlarının denetimi altında geliştiğinin göstergesidir.

Yapılardan kullanılacak malzemelerin standartları ise kent mimarlarının bir başka önemli uğraşı alanı idi. Standart dışı tuğla, kiremit ve taş gibi ana yapı gereçlerinin kullanımına ve üretimine engel olmakla yükümlüydüler. Bu konuya örnek olarak taşçıları ele alabiliriz. Taşçılar işledikleri taş sayısına göre para aldıkları için taşları belli boyutlarda yontmak durumundaydılar. Aksi durumlarda ücret anlaşmazlığı çıkacak ve konu mahkemelere yansıtılacaktı.

Kent mimarları görevli oldukları bölgelerdeki tüm resmî ve özel inşaatların keşiflerini yapmakla da yükümlüydüler. Yine mülkiyet anlaşmazlıklarındaki arazi ölçümlerinde ve onarım keşiflerinde baş vurulan makam durumundaydılar. Ayrıca kent mimarları

58. Orhonlu, C., 1984, s.14

59. Orhonlu, C., 1984, s.18.

"Memâlik-i mahrusede vâki mimarlıkların kuyudu divan-ı hümâyunda ve tevcihi hassa mimar ağanın ilâmiyle olagelmekle derûn-i arzda mezkûr İbrahim b. Nemer b. Nimetullahın kaydı rikâb-ı hümâyunda bulunmayup halâ mimar ağa defterinde mezkûrun üzerinde ise ikbası mimar ağanın ilâmına muhtaçtır. Ol bâbda emr ü ferman devletlü saadetlü sultanım hazretlerindir» (Cevdet-Belediye, nu. 4437).

60. Orhonlu, C., 1984, s.17-18.

61. Orhonlu, C., 1984, s.19.

Koçhisar-Gerede kazasında vefat eden Mahmud yerine oğlu Abdullah Safer 1124 tarihinde tayin edildi. Mahmut 17 Şaban 1099 gününden itibaren bu görevde bulunuyordu. (Cevdet Belediye M.5321.)

62. Orhonlu, C., 1984, s.19.

Tire mimiri Mehmed'in yetersiz olmasından dolayı yerli Nikola Varsane (?) adlı kimseye 9 muharrem 1107 tarihinde verilmiştir (KK, nu. 276, s.22). Gurre-i cemaziyü'l-evvel 1074'te Tire mimarlığı tevcihi için bkz. İbnülemin-Tevcihat, nu. 259.

Tire mimarlığının genel olarak, gayr-i müslimlerin uhdesinde kaldığı anlaşılmaktadır. 1681 yılında Tire mimarı olan Manol, ahalinin şikâyeti üzerine azledilip yerine Yanı Halife atanmıştır. (Ali Emiri-IV. Mehmed, nu. 1978).

63. Orhonlu, C., 1984, s.20

çeşme, suyolları, iskele gibi toplum yararına olan ortak kullanıma açık yapıların onarım ve inşaatlarını da yapmaktaydılar.⁶⁴ Örneğin H. 1675 (1086) yılında tekirdağın bir dış mahallesi olan Savakbaşında Tekirdağ mimarı olan Halil Beşe İbn İbrahim ile su-yolcu Hamza Beşe Hasan birlikte keşif yapmışlardır.⁶⁵

Yapı esnafları arasındaki tüm anlaşmazlıkların çözümü ile yapı esnafına meslek dışı çevrelerce yapılacak müdahalelerin önlenmesi gibi konular yine kent mimarlarının ilgi alanlarına girmektedir.⁶⁶

2.2.3. Kent Mimarlarının Gelirleri: Kent ve kasabaların sahip oldukları "Mukataa'lardan" biri kent mimarlarına ayrılarak geçimleri sağlanmaktaydı. Saruhan sancağındaki böyle bir mimarlık Turgutlu ve Manisa gibi diğer yerleşimlerin maktu ile birlikte ele alındığında yılda 13200 akçelik gelirle karşılaşmaktadır. Bu da dönemin koşullarına göre oldukça iyi bir gelir sayılmaktaydı.⁶⁷ Kent mimarlarının tımar sahibi kişiler oldukları da görülmektedir.⁶⁸

Mimarlar atandıkları bölgede bulunan keresteci, nalbur, mismaracı, hurdacı, kiremitçi, tuğlaci, kireççi, horasancı, makaracı, bıçkıcı, çilingir, kilidçi, sandıkçı, değirmenci, fırıncı, doğramacı, kerpiççi, kaldırımcı, demirci, taşçı, destereci, burgucu, keserci, dolabıcı, nalıncı, sıvacı, badanacı, neccar gibi çok çeşitli esnaf gruplarını yönetmekte ve denetlemekte idi. Büyük kentlerde bunun karşılığı olarak esnafdan "keseriye" adıyla kırkar akçe aldıkları bilinmektedir (Ashında keseriye yasal olmayan bir uygulamadır).⁶⁹

Kısaca özetlendiğinde kent mimarları yasal ve yasal olmayan kaynaklardan oldukça iyi bir gelir sağlayabilmekte idiler. Bu nedenle kent mimarı olabilmek için mimarların arasında çok çekişmelerin geçtiği belgelerden anlaşılmaktadır.⁶⁹

2.3.Vakıf Mimarları

Osmanlı Dönemi vakfiyeleri, vakfın üniteleri olarak yapılmış yapıların sürekli olarak işlevlerini sürdürüp, görev yapabilmeleri için gerek duyulan her türlü malzeme, parasal kaynak ve kadrolu insan gücünü sağlayan ve düzenleyen yönetmelikler görünümündeydiler. Bunun doğal sonucu olarak özellikle büyük kentlerdeki vakıfların kendi yapılarının onarım ve bakımları için özel mimarları bulunmaktaydı.⁷⁰

Vakıfların pek çoğunda mimarlar ile birlikte yapı ustalarının görevlendirildiği vakfiye kayıtlarından öğrenilmektedir. Örneğin Fatih İmareti vakfiyesi metninde bu kurum için çalışan elemanlar arasında 1 mimar, 5 su-yolcu, 1 surbger, 3 cami meremetçisi ile birlikte 2 hamam meremetçisinin adları ve ücretleri yazılmış bulunmaktadır.⁷¹ Ayrıca yine aynı belgede onarım için gerekli giderler yer almaktadır. Yine benzer bir döküm Ömer Lütfi Barkan tarafından Ayasofya ve Eyüp Camilerinin 1489-1491 yılları arasındaki muhasebe bilançolarından sağlanmıştır. Bu belgelere göre Ayasofya vakıf yapılarının onarımında 700 benna ve neccar, 463 ırgad, 19 peremeci ile birlikte çeşitli sayıda taş yontucular, kuyu kazanlar, hammallar ve sakalar çalışmıştır.

Bugün elimizde Osmanlı dönemi vakıf mimarları ile kent mimarlarının ayrı kişiler olduklarını ve ayrı kaynaklardan gelir sağladıklarını gösteren yazılı belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerden biri Adana'daki Ramazanoglu Pir Paşa vakfiyle ilgilidir. Burada vakıf mimarlığının Adana mimarlığından ayrı bir görev olduğu ve vakıf mimarının vakıf tahsisatından gelir sağladığı yolunda bilgiler bulunmaktadır.⁷² Yukarıdaki

64. Orhonlu, C., 1984, s.21

Tekirdağ mimarının Tekirdağ iskelelerini inşa ve tamir eylediği hakkında bkz. Cevdet-Belediye, nu. 5438: 27 Zilkade 1204.

65. Orhonlu, C., 1984, s.21

66. Orhonlu, C., 1984, s.21-22

67. Orhonlu, C., 1984, s.22

*Mukataa: Vakıf arazisi üzerine yapılan bina ve dikilen ağaçların kiraya verilmesi souncunda getirdiği akar. (gelir)/Hukuk Sözlüğü

68. Barkan, Ö.L., "1516 tarihli Kanunnâme-i Livâ-i Bosna", XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, cilt 1, İstanbul 1943, s. 396-397.

69. Orhonlu, C., 1984, s.23

70. Refik, A., 1987, s.33

Ayasofya Mütevellisi'ne ve Hassa Mimâr'lardan mi'mâr üstad Mehmed'e hüküm ki, hâlen sen ki Ayasofya mütevellisi'nin mektup, gönderip câmi-i şerif etrafında ba'zı pâyeler harâbe müşrif olup kafa tahtaları geru taşdan (s.33) olup üzerine tahta kaplayıp kiremidi kireç ve horasan ile konulup veyahut kurşun ile örtülmek lâzım idiğın ve tuğladan olan pâyelere dahi tuğla kerpiç olup ve ba'zı koltukların dirazları açılıp ve tahta minâre dahi harâb olup tuğla ile yapılmak lâzım idüğün bildirmişsin. İmdi minâreye çıkacak yeri bina olunmak emredip buyurdum ki, vusûl buldukda minâreye çıkacak yeri vech ve münâsib olduğu üzere şimdilik binâ etdirip harâb olan kafa tahtaları geru taştan olup üzerlerine tahta yapılp kiremidleri ve horasan ile koyup tuğladan olup pâyeleri tuğla kerpi edip dirazların ve sâir meremmeti lâzım olanların münâsib olduğu üzere ta'mir ve termim etdirip itmâmına sa'y ve ihtimâm eyleyesin. (Divânda mezbur mütevelliyeye verildi.) Fi Zilhicce 980/Nisan 1573.

71. Orhonlu, C., 1984, s.24

72. Orhonlu, C., 1984, s.25

görüşleri destekleyen bir başka belgede 1972 yılında Üsküpte yayınlanan "Documents Turcs sur l'Historie du People Macedonien 1640-1642" de bulunmaktadır. burada Mahmut Ağa Evkafı mimarlığı olarak tanımlanan bir görevden söz edilmektedir. Bir örnek de Kudüsten verilebilir. 1697 yılında Kudüs'ün kent mimarı Elhâc Ali oğlu Abdülkerimin Selâhiye medresesinin mimarlığını üstlenmesi bu vakfın ayrı bir mimarlık kadrosunun olduğunu gösterir.

18. yüzyılın ortalarına doğru vakıf mimarlığı kavramının değişmeye başladığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. İmparatorluk genelindeki bozulma ve yozlaşmanın aynı şekilde vakıf kurumlarına yansdığı bilinmektedir. Bu yıllarda artış mimarların vakıfların kısıtlı bütçeleri nedeniyle vakıf mimarlarını kabul etmedikleri görülmektedir. Dolayısıyla mimarlık kadroları yapı ustalarınca doldurulmaya başlanmıştı. Böylece vakıf mimarlığı deyimi ortadan kalkmış ve vakıf merametçilerinden söz edilmeye başlanmıştır ("Meremmetlik-i vakf-ı Han Mehmed Çavuş der Bâzâr-ı Ezine-i Atik fi 6 Şaban sene 1149").⁷³

3. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA MİMARLIK EĞİTİMİ

Bugün 18. yüzyıl öncesi Osmanlı Dönemine ait olup salt mimarlık eğitimini konu alan bir kaynağımız bulunmamaktadır. Elimizdeki bilgiler Divan-ı Hümayûn kararlarından, arşiv belgelerinden ve Mimar Sinan, Sedefkâr Mehmed Ağa gibi ünlü mimarların hayat ve eserlerini kapsayan Tezkeret-ül Ebniye (Mimar Sinan'ın notları), Tezkeret-ül Bünyan (Mustafa Sâi'nin Mimar Sinan'a ait notları), Tuhfet-ül Mimarî (Mimar Sinan'ın eserleri) ile Risalef Mimariye (Sedefkar Mehmed Ağanın mesleki hayatı) gibi yazılı kaynaklardan derlenmektedir.

Mimarlık eğitimini anlatan bir başka kaynağımız da Osmanlı ordu teşkilatını anlatan belge ve yazılardır. Bilindiği gibi Hassa Mimarlık Ocağının kuruluşu ordudan yetişen yeniçeri kökenli mimarlar tarafından gerçekleştirilmiştir.⁷⁴ Bu sebeple Hassa mimarlarının yetişmesini izlemek için Osmanlı askerlik sistemini incelememiz gereklidir.

Bu açıdan ordu teşkilatını ele aldığımızda ilk düzenli Osmanlı Ordusunu Osman Gazi tarafından 1329 yılında kurulduğunu görürüz. Osmanlı ordularının kazandıkları başarıların ardındaki nedenlerden biri çok iyi teşkilatlanmış olmalarıydı. Sefere çıkan ordunun her tür ihtiyacı yine ordu içinden karşılanmaktaydı. Örneğin

ordunun geçeceği yollar, köprüler ordu elemanı olan ve ordudan yetişen mimar ile ustalar tarafından yapılmaktaydı. Bu elemanlar barış zamanlarında da askeri netilikli yapıları onarmakta ve takviye etmekte idiler.

Osmanlı ordusu atlı (süvari) veya (piyade) olmak üzere önce iki ana gruba sonra yayalar karacı ve denizci olarak iki değişik gruba daha ayrılmaktaydı. Kara ordusunda serhatkulu ve kapıkulu olmak üzere yeniden gruplanmaktaydılar.⁷⁵ Benzer şekilde çok daha küçük uzmanlık gruplarına ayrılan bu ordunun büyük bir bölümü de devşirme olan yeniçeriler oluşturmaktaydı.

İstanbul'a getirilen devşirme çocukların bir bölümü içoğlan olarak saray hizmetlerine alınırken diğer bir bölümü de taşrada görevlendirilmekteydi. Böylece bu gençlerin Türk gelenek ve göreneklerini öğrenmeleri sağlanır ve dini eğitimleri yapılırdı. Yetiştigi sınavla sıptanan gençler bu kez kapıkulu askerlerinden olan acemi ocağına alınırlardı. Burada askeri eğitim görürlerken bir yandan da yeteneklerine göre bir bölümü tersanelerde, mahzen ve kapan gibi resmi tesislerde, bir bölümü gemilerde ve diğer bir bölümü ise inşaatlarda çalışırdı.⁷⁶ Bizi ilgilendiren grup inşaatlarda çalışan acemi oğlanlardır. Çünkü bu inşaatlarda dülgelik, neccarlık, taşçılık, sıvacılık gibi konularda uzmanlaşarak yetişen acemi oğlanlar yeniçeri ocağına atandıklarında bu kez istihkam ve mimari ile ilgili yapı işlerinde görev almaya başlardı. Böylece ordunun ve ülkenin ihtiyacı olan mimar ve ustalar ordu içinden askeri eğitimle yetişmekteydi. Acemi oğlanların üstün yetenekli olanları Enderun'a alınarak özel olarak yetiştirilir ve bu kez buradan mezun olanlar Saray hizmetlerinde görevlendirilirlerdi.

Bu eğitim düzeni içinde mimarların diğer inşaat faaliyetleri ile ilgili branşlardan ayrı özel olarak yetiştirilmeleri ancak Hassa Mimarlık Ocağının kurulması ile mümkün olurken mühendisler Süleymaniye medresesinin Hendeshane bölümü kuruluncaya kadar orduda eğitilmişlerdir. Mimarlığa aday olacak devşirme çocuklar acemi oğlanlara benzer statüde olan Mülazım Ocağına alınarak Hassa Mimarlık Ocağına hazırlanmışlardır.⁷⁷ Mimarlık öğrencileri eğitimleri sırasında sedefkârlık, müzisyenlik gibi çeşitli sanat dallarında beceri kazandıkları Hasbahçeye ve pratik uygulamalar yaptıkları "Neccaran-ı Mimarî Kârhanesine" devam ederlerdi.⁷⁸ Burada dikkati çeken nokta öğrencilerin el becerilerinin geliştirilmesine ve hen-

73. Orhonlu, C., 1984., s.25

74. Kuran, A., "Sinan", Koca Sinan, 1968, s.22

75. Erdenen, O., "Eski Mimarlarımızın Yetişmeleri", Mimarlık, sayı 27 İstanbul 2966, s.20.

76. Kuran, A., "Mimar sinan'ın Yaşamı ve Sanatçı Kişiliği", Mimar Sinan, Ekim 1986, ss.17-18.

77. Turan, Ş., 1963, s.160.

78. Erdenen, O., 1966, s.20.

dese (geometri) bilgilerinin artırılmasına verilen önemdir. Bugün elimizde bulunan mimarlık eğitim kitaplarından en önemli dört tanesi geometri ile ilgilidir.⁷⁹

III.Selim dönemine kadar mimar yetiştiren bir okul görünümünde olan Hassa Mimarlık Ocağı 1795 yılında "Mühendishane-i Berri-yi Humâyûn" (Topçu ve Mimar Okulu)'nun kurulması sonucunda bu işlevini bu eğitim kurumuna devretmiştir. Ancak bu okuldan mezun olan askeri netilikli mühendislerin sivil mimarlık

çalışmalarını iyi kavrayamamalarından dolayı bir özel mimarlık okulunun açılması konusu gündeme gelmiştir. Böylece 1881 yılında Müze Müdürü Hamdi Bey ile Ticaret Nazırı Suphi Paşanın büyük çabaları sonucunda "Sanâ-yi Neffise Mekteb-i Alisi (Güzel Sanatlar Akademisi-Mimar Sinan Üniversitesi) açılmış ve bilimsel eğitim alan ilk Türk Mimarları buradan yetişmişlerdir.⁸⁰ 1882 yılında ise sivil mühendis yetiştirilmesi amacıyla "Hendese-i Mülkiye" kurulmuş ve bu okul Teknik Üniversitenin temelini oluşturmuştur.⁸¹

79. Erdenen, O., 1966, s.21
Bu kitaplar sırasıyla: "Kitabil Sulûl Asliye Fil Hendese" (14.yüzyıl)
"Telhîsîl Mahrutat Fil Hendese" (15.yüzyıl)
"Fil Mahrutat" (18.yüzyıl)
Nasruddini Tusi'nin öklid tercümesi (17.yüzyıl)
80. Turan, Ş., 1963, s.179.
81. Erdenen, O., 1966, s.21

KAYNAKLAR

1.KİTAPLAR

- AHMET, R., (Altınay), 1936, *Türk Mimarları*, İstanbul, 1936.
- AHMET, R., (Altınay), 1987, *Onuncu Asrı Hicride İstanbul Hayatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987.
- BARKAN, Ö.L., 1972, *Süleymaniye Camii ve İmaret-i İnşaatı*, cilt 1-2 Ankara, 1972.
- CEZAR, M., 1971, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul, 1971.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, İstanbul, 1949.
- KURAN, A., 1986, *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, Mas Matbaacılık, İstanbul, 1986.
- MAYER, L.A., 1956, *Islamic Architects and Their Works*, Cenevre, 1956.
- ORGUN, Z., 1946, *Mimar Dalgıç Ahmed*, İstanbul, 1946.
- ORHONLU, C., ÖZBARAN, S. *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, İzmir, 1984.
- SÖZEN, M., SÖNMEZ, Z. 1976, *Anadolu Türk Mimarisinde Yapı Alanının Örgütlenmesi*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü, İstanbul, 1976.
- AREL, A., *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, D.E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, İzmir, 1982.

2.MAKALELER

- AHMET, R., (Altınay), "Mimar Davut", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Sayı 8/1, s.1-16, 1932.
- AKALIN, Ş., "Mimar Dalgıç Ahmed Ağa", *Tarih Dergisi*, Cilt: IX, sayı: 13, s.71-81, 1958.
- ALTAN, K., "Mimar Davut", *Arkitekt*, sayı: 11-12, s.339-342, İstanbul, 1935.
- ALTAN K., "Eski Mimarların Planları", *Arkitekt*, sayı: 6/7, İstanbul, 1936.
- ALTAN, K., "Mimari Eserlerimiz ve Mimarlarımız", *Arkitekt*, sayı: 6/6-5, s.154-155, 1936.

- ALTAN, K., "Mimari Eserlerimiz ve Mimarlarımız", *Arkitekt*, sayı: 6/7, s.345-347, 1936.
- ALTAN, K., "Mimari Eserlerimiz ve Mimarlarımız", *Arkitekt*, sayı: 6/12, s.196-197, 1936.
- ALTAN, K., "Esir Ali", *Arkitekt*, sayı:6, s.81-83, 1937.
- ALTAN, K., "Mimar Mehmed Tahir", *Arkitekt*, sayı: 7, s.193-194, 1937.
- EMRE, N., "Türk Mimarları", *Arkitekt*, sayı:7, s.11-13, 1937.
- ERDENEN, O., "Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilatları", *Mimarlık*, sayı: 27, s.15-18, 1966.
- ERDENEN, O., "Eski Mimarlarımızın Yetişmeleri", *Mimarlık*, sayı: 32, s.19-21, 1966.
- ERDOĞAN, M., "Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa, Hayatı ve Mesleki Faaliyetleri", *Tarih Dergisi*, sayı: 10, s.157-180, 1954.
- ERDOĞAN, M., "Mimar Davud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri", *Türkiyat Mecmuası*, cilt: XII, s.179-204, 1955.
- KUMBARACILAR, İ., "Türk Mimarları", *Arkitekt*, sayı:6/2, s.85-86, 1936.
- KUMBARACILAR, İ., "Türk Mimarları", *Arkitekt*, sayı: 7/3, s.59-60, 1937.
- NECİPOĞLU, K.G., "Plans and Models in 15th.-and 16th.-Century Ottoman Architectural Practice", *Journal of the Society of Architectural Historians*, s.224-243, 1986.
- ORGUN, Z., "Hassa Mimarları", *Arkitekt*, sayı: 8/10, s.333-342, 1938.
- ORGUN Z., "Mimar Dalgıç Ahmed", *Arkitekt*, sayı: 11/3-4, s.59-62, 1941.
- ORTAYLI, İ., "Tarihsel Evrimi İçinde Mimarlar", *Mimarlık*, sayı: 76/3, s.56-57, 1976.
- ÖZ, T., "Mimar Mehmet Ağa ve Risale-i Mimariye", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1, s.157-202, 1943.
- ÜNSAL, B., "Topkapı Sarayı Arşivinde Bulunan Mimar Planları Üzerine", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*. İstanbul, 1963..